

könyvtártörténet, a tájékoztatás, az információfeldolgozó rendszerek és technológiák. Ez a felfogás triviális és formális ismeretek fetiszizálásával voltaképpen degradálja a könyvtárosi hivatást. A „szakismeretek” könnyen megtanulhatók, egyébként is olyan gyorsan módosulnak, hogy állandó felfrissítésükre van szükség. A rutinkészségek átlagos intelligenciával a gyakorlatban gyorsan elsajátíthatók. A „szakismereteknek” és a „rutinkészségeknek” semmi hasznuk, ha nem párosulnak a fenti alapkészségekkel és -tulajdonságokkal, így nem is nevezhetők a szó szoros értelmében szakismereteknek.

Ha ez az érvelés helytálló, akkor be kell látnunk, hogy a felső szintű könyvtárosképzés alkalmatlan a követelmények kielégítésére, nem azt nyújtja, amire a gyakorlatnak szüksége van. Legjobb esetben némi szakismeretet közvetít, mely gyorsan elavul vagy módosul, és jártasságot ad néhány rutinmunka elvégzéséhez. Az oktatóhelyek elméletieskedők, anélkül, hogy elmélyültek lennének vagy hogy az elméletet össze tudnák kapcsolni a gyakorlattal. Bár a közvetített ismeretek gyakorlati relevanciája elertényező, azt a hamis benyomást keltik a hallgatóban, hogy ez az ismeretanyag és az adott gyakorlat a hivatás lényege. Az oktatás színvonalát nem javítják a tudományos presztizs megszerzését célzó „kutatások” sem, melyek nagy része fölösleges, nagyképző és irreális. A fiatal oktatók mögött kevés a gyakorlati háttér, az idősebbeket többnyire megmerevítette a többéves konvencionális praxis.

A könyvtárosképzés mai rendszere Nagy-Britanniában hamis premisszákon alapuló szakmai fennhéjázás terméke: hogy emeljék a könyvtárosi státus presztizsét, bizonyítványhoz kötötték, a bizonyítványt az intézményes oktatáshoz, amely a rutintevékenységekre helyezett hangsúllyal most már meghatározza a szakmát, melyet tulajdonképpen szolgálnia kellene. A könyvtárosképzés nem segíti vagy csak alig segíti a gyakorlatot, a gyakorló könyvtárosok teljesítménye nem függ bizonyítványuktól, és akik kívülről érkeztek a pályára, legalább annyival hozzájárulnak előreviteléhez, mint a „szakképzett” könyvtárosok.

Az ördögi körből a könyvtárosképzés intézményes jellegének leépítésével (de-szkolarizáció), az oktatásnak a gyakorlatban való feloldásával lehetne kilépni. Minden valamirevaló könyvtárban folytania kellene könyvtáros oktatásnak, mint ahogy az orvosi ismereteket is jórészt gyakorló klinikákon oktatják. Sok könyvtárban jelenleg nincs más tanítható vagy tanulható, mint saját gyakorlatuk elrettentő példája. Az oktatás bevezetése azonban kedvező változást idézhet elő sok könyvtáros magatartásában, mint ahogy az oktatóknak is használna, ha visszatérnének a gyakorlatba. A munkahelyi előrejutást kizárólag a bizonyított alkalmassághoz kell kötni, meg kell szüntetni a „beavatási rítusokat” és a „szakképzett, illetve nem szakképzett” munka közti választóvonalat. A rátermett későn érkezőket így nem záránk el a felfelé

irányuló, az eltompult kései hanyatlókat pedig a lefelé irányuló mobilitástól.

A mai képzési rendszert kis lépésekkel, fokozatosan át lehetne állítani a de-szkolarizáció pályájára. Az eddig ismert szűk tantárgyi specializáció helyett a több egyetemen már bevezetett, „Kommunikációs stúdiumok” című, szélesebb stúdium lehetne az alap, mely több más pályához is hasznos. Növelni kellene az intenzív, rövid, illetve továbbképző tanfolyamok szerepét az egyszeri, nappali képzés rovására. A tananyagba integrálni lehetne a rokon szakmák ismeretanyagát. Az elméletieskedés és a rutineljárások helyett az alapkoncepciókra kellene helyezni a hangsúlyt. Az oktatói megbízatás legfeljebb öt évre szóljon. A gyakorló könyvtárosok szemináriumi keretek között váljanak oktatókká a könyvtárakban. A szakmának szélesebb társadalmi és foglalkozási spektrumából kellene verbuválnia újoncát, több leendő könyvtárost kell az új keretek között oktatni a 30–50 éves korosztályokból.

A könyvtáros hivatás legyen a kommunikáció és a mozgás eszköze, ablak a szélesebb perspektívákhoz és eszmékhez, alkotó erő a társadalomban, s ne a zavaros világra önkényes rendet rákényszerítő rituális sablon.

/M. B. LINE: Requirements for library and information work and the role of library education = Education for Information, 1983. 1. sz. p. 25–37./

(Sz. Kiss Csaba)

A használók oktatása az online korban (Szemletanulmány)

Az online szolgáltatások felhasználóinak oktatása a számítógépes adatbázisok használatára, a terminálok működtetésére, a különféle adatbázisok közvetlen igénybevételére egyre fontosabbá válik azokban az országokban, ahol az online információforrások rendszerre szerveződése előrehaladt, használatuk széles körű. A műszaki könyvtárak, információs központok és a műszaki egyetemek könyvtárai az online szolgáltatások úttörői közé tartoznak világszerte. Angol, nyugatnémet, holland, ausztrál és túlnyomórészt skandináviai képviselőik vettek részt azon a háromnapos nemzetközi szemináriumon, amelyet a göteborgi Chalmers Egyetemen rendeztek 1982 augusztusában a fenti témából, több nemzetközi szervezet, köztük a Műszaki Egyetemi Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége (International Association of Technological University Libraries, IATUL) támogatásával.

A szemináriumon elhangzott referátumok a témát különféle nézőpontokból közelítették meg: az információs elméleti kérdéseivel foglalkozó szakember, a könyv-

táros oktató, a rendszerszervező, az online kereséseket végző közvetítő, az adatbázisok előállítója, propagátora, a tanfolyamszervező stb. az online lehetőségek, problémák más-más oldalát ragadta meg, a „használok oktatása” fogalom alá vonható tevékenységek körét is többféleképpen értelmezve. A referátumok háromnegyed része egy-egy ország online kultúrájának fejlettségéből nyújtott ízelítőt, nem többet. A meghívottak többsége egy-egy intézmény hivatásos információs szakembere volt, s annak gyakorlatát ismertette; kevesen törekedtek – vagy voltak képesek – országos szintű áttekintésre. A szeminárium vitájában a résztvevők hangsúlyozták: „fontos a szoros kapcsolat a hagyományos bibliográfiai oktatás és az online nevelés között, az információtudománynak ez a területe rendkívül gyorsan fejlődik, és ezért szükség van a nemzetközi együttműködés új módszereinek és lehetőségeinek kifejlesztésére.”

Az online ismeretek oktatásának *történetéről* adott áttekintésekből az érdeklődő magyar szakember számára a közös vonások és a – a lehetőségekhez és igényekhez igazodó – sajátos nemzeti megoldások egyaránt tanulságosak. Ami az első kérdést illeti, az adatbázisok online felhasználása a szóban forgó országokban a 70-es évek elején kezdődött, főképp a nagy – elsősorban amerikai – adatbázisok üzemeltetői propaganda- és marketingtevékenységének ösztönzésére. Sok felhasználó kezdetben mágnesszalagokat vásárolt, ám a speciális telekommunikációs hálózatok kiépítésével, a 70-es évek közepétől sokhelyütt gazdaságosabbnak bizonyult a külföldi adatbázisok online lekérdezése. A 70-es években gyorsan fejlődtek – a nemzeti mellett – az olyan európai adatbázisok, amelyek inputját több ország számos intézménye együttműködésben állítja elő, és a felhasználás is egyre inkább nemzetközi (EURONET-DIANE, SCANNET).

A számítógépes rendszerek regionális kiépítésének jó példáját nyújtják a skandináv országok, ahol az Északi Tanács (Nordic Council) égisze alatt az 1977-ben létrehozott NORDINFO (Nordic Council for Scientific Information and Research Libraries – Tudományos Információs és Kutatói Könyvtárak Északi Tanácsa) hangolja össze az erőfeszítéseket. Feladatai közé tartozik a tagországok információs politikájának koordinálása, az adatbázisok és a hálózati tevékenység, valamint a könyvtári erőforrások fejlesztésének és a velük kapcsolatos oktatásnak az előmozdítása. A NORDINFO kulcsszerepet játszott vagy 20, a skandináv felhasználók számára különösen releváns adatbázis kiépítésében (pl. északi építészet és várostervezés – BYGGDOK, északi energetikai információ – NEI, hajóépítés és hajóépítési technológia – SHIP-Abstracts, környezeti adatok és paraméterek – EDE stb.). Nyilvántartja a skandináv adatbázisokat, szervezi az online katalógizálást, a központi katalógusokat a tagországok körében, segíti összehangolni a skandináv információs központok szerzeményezését, a

számítógépes ismeretek oktatását, a használói segédesszék kiadását stb.

Az oktatásban célszerű megkülönböztetni a könyvtárosképző intézmények tanterveinek szerves részévé vált számítógépes és informatikai ismereteket az adatbázisok online használatára vonatkozó gyakorlati tudnivalóktól. „Online felhasználók oktatása” alatt a legtöbben az utóbbit értették, és ezen belül is gyakran megkülönböztették a végső felhasználók oktatását (end-user education) a hivatásos közvetítők vagy keresésemelzők (intermediaries, search analysts) képzésétől. A szűkebb értelemben vett felhasználói oktatást általában *rövid időtartamú tanfolyamok* keretei között szervezik meg különféle, érdekelt intézmények: online szolgáltatásokat nyújtó, többnyire műszaki könyvtárak és információs intézmények, az adatbázisok előállítói, üzemeltetői, sokhelyütt egyetemek, az online információs rendszerek használóit tömörítő speciális érdekképviseleti vagy szakmai szervezetek, illetve ezek együttesen. A tanfolyamoknak gyakran propagandisztikus célja van: a szolgáltatások igénybevételének növelését szolgálják. Az egyes intézményeken belül szervezett tanfolyamok célja elsősorban a saját munkaerőszükséglet kielégítése, könyvtárosok betanítása a terminálok kezelésére és az adatbázisok online használatára.

A tanfolyamokat sokhelyütt üzleti alapon szervezik. A Hollandiában 1978 óta évente kétszer megszervezett ötnapos tanfolyam húsz résztvevője 675 holland forint tandíjat fizet (az ebédet és az oktatási segédanyagokat beszámítva). Az első nap elméleti ismereteket kapnak az információkeresés módozatairól, az adatbázisokról, majd megismerkednek a számítógépeknek adandó alapvető utasításokkal, a rendszerek összehasonlításának pénzügyi aspektusaival, összehasonlítanak adatbázisokat és keresési stratégiákat, konkrét példán tanulmányozzák a számítógépes rendszernek működését. Az utolsó napon terminálokon gyakorolva, kereséseket végeznek. A praktikus (hands-on training) a más országokban szervezett tanfolyamokon is kiemelkedő szerepet játszik. Kedvező helyzetben vannak ott, ahol a postai speciális hálózat, illetve az igénybe vett adatbázisok olcsók, illetve kedvezményes díjszabást alkalmaznak a tanulás céljából végzett online lekérdezésekhez, vagy ahol az adatbázis házon belül van. A gyakorlatok sokhelyütt költségesek, vagy nincs kellő számú terminál. A költségek tudományterületként is jelentős eltérést mutatnak. Az NSZK-ban pl. arra panaszkodnak, hogy a társadalomtudományokban a nyugatnémet adatbázisok hiányosak, itt gyakorlásra is célszerűbb a nemzetközi kínálatot igénybe venni.

Ami az *egyetemi oktatást* illeti, sokan rámutattak, hogy az online keresés oktatásában nincsenek egységesen érvényes nemzeti normák, és az egyetemről kikerülő könyvtárosok közül is csak néhányan képesek a számítógépes adatbázisok online használatára. A könyvtárosképzés „tradicionalizmusa” ezen a téren szembeötlő. *Norvé-*

giában például az online kereső szakemberek száma nem éri el a százat. Ugyanitt érdekes kezdeményezés, hogy országos informatikai központot hoztak létre, amely kereskedelmi vállalkozásként működik, 12 adatbázist „közvetít ki” 230 norvég és 13 külföldi használatra.

Svédországban a Karolinska Institute orvostudományi információs központként működő könyvtára négy adatbázis gazdája, „eladója” és számos nemzetközi szolgáltatás közvetítője. Ötnapos tanfolyamaik szintén hosszú múltra tekintenek vissza. Szerintük a hatékony online képzés előfeltételei a következők: kis létszámú hallgatóság, jó hozzáférhetőség az adatbázisokhoz, szakképzett oktató gárda és jó felszereltség. Mind a négy szempontból szerencsésnek tekintik magukat: egyszerre 9–12 hallgatóval foglalkoznak, saját számítógépükkel használhatják a MEDLINE adatbázist, 10 orvostudományi vagy természettudományi képzettséggel is rendelkező számítógépes szakemberük van és számos termináljuk házon belül. A MEDLINE különösen gazdag, 15 ezer terminusból álló, 7 szintű tárgyszókészlete azonban így is igazi kihívást jelent.

A képzés alapelvei a következők: a kiindulópont a résztvevők szükségleteinek, érdeklődési körének és képességének, képzettségének beható vizsgálata. Az erre vonatkozó információt a jelentkezési lapokon kívül személyes beszélgetéseken szerzik be. Mindezek alapján kategorizálják a jelentkezőket tanfolyam típusok szerint, és világosan meghatározzák az egyes kurzusok célját: miféle tevékenység elvégzése várható el a résztvevőtől a tanfolyam elvégzése után, és milyen szinten. Az egyik csoport számára pl. az a cél, hogy bármely klinikán képes legyen MEDLINE-kereséseket végezni; a másik csoport számára pedig csupán annyi, hogy ismerje az adatbázisokat és tudja, hová forduljon, ha keresni akar bennük.

A fő célokat kisebb cél-egységekre bontják fel (pl. milyen utasításokat kell aktívan elsajátítaniuk), és ezek szerint szervezik meg a tanfolyamok tartalmát.

A tanmenet kialakításakor és a tanítás során négy alapvető tartanak szem előtt. A résztvevők *motivációját* szolgálja, hogy alkalmazkodnak a hallgatók szükségleteihez, tanulási üteméhez, érdeklődéséhez, és barátságos légkört alakítanak ki.

A hallgatók *aktivizálása* érdekében a lehető legtöbb időt gyakorlással töltik, az előadások legfeljebb félórásak, minden előadás után szemléltetnek vagy gyakoroltatnak, és minél változatosabb tevékenységeket állítanak össze.

A *konkretizáció* szellemében olyan példákat használnak, amelyek érdeklik a hallgatókat, lehetőleg gyakorlás révén tanítanak és realiztikus körülményeket teremtenek (pl. szerepjátszás).

Az *individualizációt* szolgálja a résztvevők problémáinak felhasználása példák gyanánt és egyéni szükségleteik kielégítésére.

Svédországban egyébként sokat ígérő kísérletek folynak az online technikával *közművelődési könyvtárakban* is. A stockholmi és halmstadti városi könyvtár igyekszik meghatározni azoknak az adatbázisoknak a körét, amelyeket a legeredményesebben lehet a tájékoztató munkában felhasználni. Az online tájékoztatástól jelentős demonstrációs hatást várnak. Úgy vélik, hogy a közművelődési könyvtár részét kell hogy alkossa egy mindenfajta könyvtári és információs forrást felölelő hálózatnak. Az információözon méretei a hozzájutás és a használat gátjává válhatnak, ezért a könyvtárosnak szűrőként kell funkcionálnia (mint ahogyan a múltban a nyomtatott anyag megválogatásával), rangsorolva a rendelkezésre álló adatbázisokat, keresési stratégiákat dolgozva ki és értékelve azok eredményességét.

Nagy-Britanniában 11 féle intézmény kínál online gyakorló tanfolyamokat, az eddig említetteken kívül – többek között – információs ügynökségek, nemzetközi társaságok, tudományos társaságok és szervezetek, iparvállalatok, nemzetközi hálózat-koordinátorok. Az adatbázisok üzemeltetői közül a terepet négy szervezet uralja: a BLAISE, a Dialog, az SDC/ORBIT és a DIALTECH. Az online felhasználók szakmai szervezete 1981-ben alakult meg.

Az online kereséseket jelenleg végző szakemberek *képzettségüket* a legkülönbözőbb fórumokon szerezték. Egy 1981-ben végzett felmérés szerint a „tipikus” mégis a következő: az illető egyetemi diplomát (bölcselet vagy tudományegyetem) 1965 körül szerezte, majd – másodikként – könyvtárosi-informatikusi diplomát a sheffieldi vagy londoni egyetemen. Jelenleg 9 éves szakmai gyakorlattal rendelkezik mint tájékoztató könyvtáros vagy információs tisztviselő valamely ipari, kereskedelmi vállalatnál vagy kutatóintézetnél. Online gyakorlata maximum 5 éves, első vagy második munkahelyén végez ilyen feladatokat. Általában heti másfél órát tölt aktív online kereséssel, és további négy órát vagy többet ezzel összefüggő munkával. Többnyire csak a BLAISE rendszert vagy csak a Dialog rendszert használja, vagy kombinálva mindkettőt. Formális képzettsége egy speciális tanfolyam, melyet önképzéssel és a kollégákkal való tapasztalatcserével gazdagít. Többen megerősítették, hogy az online keresési készségek szinten tartásához állandó gyakorlatra, havonta minimum 5 keresés elvégzésére van szükség.

Jelenleg vagy másfél tucat segédeszköz használható fel eredményesen a tanfolyamokon vagy az önképzésben. A legfontosabbak a sokszorosított előadások, az egyes adatbázisok használatát megkönnyítő kézikönyvek, használói kalauzok, tezaruszok és tárgyszójegyzékek, népszerűsítő nyomtatványok, online kereséssel foglalkozó különféle időszaki kiadványok, audiovizuális anyagok, rögzített keresések. Egyre több cég gyárt az utóbbi időben többfajta – köztük számítógéphez vagy/

és képmagnóhoz csatlakoztatható – eszközökből álló oktatási csomagot, gyakorló fájlokat.

Az online technikával összefüggő oktatási–képzési formák és fórumok differenciálódása az egyes országokon belül és nemzetközileg szükségessé teszi, hogy az e téren folyó tevékenységeket, a megszerzett tapasztalatokat központilag figyelemmel kísérjék, gyűjtsék és hozzáférhetővé tegyék. Nagy-Britanniában a loughboroughi egyetemi könyvtár 1972 óta az egyetemi könyvtárak szakemberképzésével összefüggő információk klíringállomásként működik, ebben a minőségben ösztönzi, szervezi, koordinálja és segíti az online ismeretek oktatásával kapcsolatos tapasztalatcserét, és kapcsolatban áll más országok hasonló funkciókat ellátó szervezeteivel. Mivel a számítógépes adatbázisok online használata és a használók oktatása országonként más-más szinten áll, a nemzetközi tapasztalatokat is közvetítő kliringszervezetekre a jövőben nagyobb szerep, fokozott felelősség hárul.

A szeminárium egyik legérdekesebb referátuma az új online technológiának a könyvtárakra és a használókra gyakorolt perspektivikus hatásával foglalkozott. *Brian Vickery* sorra vette a már napjainkban megfigyelhető, ellentételes irányú tendenciákat. Egy részük arra vall, hogy az adatbázisokhoz való online hozzájutásban a jövőben egyre kisebb szerepet játszanak majd a könyvtárak és információs intézmények mint közvetítők, a kommunikáció fejlődésével, a mikroszámítógépek elterjedésével ugyanis az outputok végső felhasználói maguk veszik kézbe az online keresést. Ebben az irányban hatnak a könyvtári online szolgáltatások fogyatékosságai, késései, a használók elidegenedését kiváltó vezetői döntések, a könyvtárak gazdasági és szakemberellátottsági nehézségei, a keresési költségek csökkenése, az információkereső nyelvek használó-orientált egyszerűsödése is. Az adatbázisok rendszeres és gyakori használói, akár bibliográfiai információt, akár adatokat és tényeket kérnek, egyre nagyobb számban közvetlen kérdezőkké válnak. A svéd BYGGDOK rendszer képviselője rámutatott, hogy jelenleg ugyan használók 85%-a közvetítő, ám az elkövetkező évtizedben a keresések és igények 100-szoros (!) növekedésével számolnak, amelyet semmiféle közvetítői rendszer nem lesz képes kielégíteni. A tényszerű és számjellelű információt nyújtó adatbankok használóinak zöme már napjainkban sem vesz igénybe közvetítő keresőket. Az ilyen jellegű keresés szerves része a felhasználók napi munkatevékenységének (nem előzetes munka, mint a bibliográfiai információ esetében), a terminál egyre több használónak az íróasztalán áll, és a kereséshez szükséges készségek is könnyen elsajátíthatók. A könyvtárak és információs intézmények valószínűleg csak a rendszertelen és ritka, bonyolult kereséseket végző használókat fogják megtartani és kiszolgálni. Szerepcsökkenésüket úgy ellensúlyozhatják, ha kellő számú és megfelelően képzett online keresés-

elemzőt foglalkoztatnak, minimálisra csökkentik a szolgáltatás átfutási idejét, a költségeket, megszervezik a használók hatékony képzését, biztosítják a jó áttekintést saját állományuk felett, és gyorsan rendelkezésre tudják bocsátani a dokumentumokat mind a helyi, mind a távolabbi forrásokból.

/IATUL Proceedings, 14. köt. 1982./

Csapó Edit

Online katalógusok és könyvtárhasználók

Napjainkban a könyvtárakban élénk érdeklődés tapasztalható az online katalógusok iránt.

Az előzményekhez tartozik, hogy a könyvtárak a 70-es években az új technikában rejülő és a használók javára kifejleszhető ígéretes lehetőségeket nem ismerték fel azonnal, hanem ehelyett a számítógépben inkább csak a bibliográfiai rekordok kezelésére, feldolgozására, másolatok nyomtatott vagy COM formában való készítésére „megtanítható” nagyteljesítményű könyvtári segéd-eszközt láttak. Az e téren elért technikai vívmányok ellenére, az eredményül nyert szolgáltatás lényegében mégis megmaradt a hagyományos katalógus szelleménél.

Az online katalógusok iránti újkeletű figyelem az alábbi három okra vezethető vissza.

A COM kudarca

A katalóguscédulák készítésén kívül a COM katalógusok megteremtése volt a bibliográfiai rekordokat kezelő rendszerek egyik jelentős eredménye. A Torontói Egyetemi Könyvtár az elsők között zárta le cédulakatalógusát, és tért át a COM-ra. Bár eredeti elgondolásokban évenkénti, teljes, mikrofilmes vagy mikrofilm-lapos COM katalógust irányoztak elő havi szupplementumokkal, hamarosan azt kellett tapasztalniok, hogy a könyvtárt látogató egyetemi hallgatók sokallják az akár csak két helyen (az éves, kumulált katalógusban és egy szupplementumban) való utánanévezést, s ha már az első helyen nem találták meg a keresett címet, akkor azt azonnal a könyvtár birtokában nem meglevőnek könyvelték el. Ugyanakkor viszont bármely megoldás, amellyel a katalógusok száma egyre redukálható, a könyvtár számára megengedhetetlen többletkiadással járna.

Megállapítható tehát, hogy – legalábbis egy nagy tudományos könyvtárban – a COM-katalógusok nem váltak be, nem könnyítették meg a használók hozzáférési lehetőségeit.